

Selma Alispahić²

Teorija pravednog rata

Sažetak

Teorija pravednog rata je jedan od glavnih pristupa etici rata. Obično je podijeljena na dva dijela koji se tiču početka rata i njegovog vođenja. U radu objašnjavamo šta je teorija pravednog rata i kako se razlikuje od drugih pristupa moralnim problemima rata poput pacifizma i realizma. Ukazujemo na njeno porijeklo, funkcije i uloge koje ima u savremenom međunarodnom pravu. Također, ukazujemo i na njene mane i odgovaramo na pitanje o njenim posljedicama, istinskoj svrsi i o odnosu koji ima prema mogućnosti uspostavljanja mira i prevladavanja rata i nasilja. Glavni problem rada je moralna prihvatljivost karakterizacije nekih ratova kao „pravednih“.

² Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet
selma.a27@hotmail.com

Ključne riječi: *rat, pravednost, opravdanje, pacifizam, realizam, mir.*

The just war theory

Summary

The just war theory is one of the main approaches to the ethics of war. It is typically divided in two parts concerning the beginning of the war and fighting the war. In the paper we explain what the just war theory is and how it differs from the other approaches to the moral problems of war, such as pacifism and realism. We point out to its origins, functions and the role it has in the contemporary international law. We also point to its flaws and answer the question about its consequences, its true purpose and relation the theory has towards the possibility of establishing peace and overcoming the war and violence. The main problem of the paper is the moral acceptability of the characterization of some wars as „just“.

Key words: *war, justice, justification, pacifism, realism, peace.*

1. Uvod

Postupci i namjere ljudi u svakodnevnom životu su moralnog karaktera, oni bivaju vođeni određenim moralnim pravilima ili prosuđivani spram njih, bez obzira da li su oni lokalno i historijski specifični ili univerzalni. U "normalnim" okolnostima ljudski život je reguliran određenim skupom vrijednosti i principa koji predviđaju moralno prihvatljivo ponašanje i razlikuju ga od neprihvatljivog.

Ipak, jedan je oblik ljudskog ponašanja za koji nije jasno da li može biti moralno reguliran. Jedno je stanje čovjekovog individualnog i društvenog opstanka koje je ili vanmoralno, kao stanje koje je izuzeto iz moralne regulacije ili antimoralno, kao stanje koje je u sukobu sa moralnim pravilima i mora biti prevladano, ili pak moralno, premda na drugačiji način u odnosu na druge oblike ljudskog ponašanja. Radi se o stanju rata: u njemu pravila ili ne važe ili se ne poštuju ili su suštinski drugačija od pravila koja inače važe. Rat podrazumijeva upotrebu sile, nasilja i oružja kao sredstava kojima se nastoji ostvariti pobjeda. Rat podrazumijeva ubijanje. U

normalnim okolnostima, u okolnostima mira, ubistvo je čin koji se univerzalno najstrožije moralno osuđuje i zakonski kažnjava. Međutim, u stanju rata, ljudski život nije neprekoračiva granica. Koji je to onda ispravan etički stav spram rata? Kako odrediti odnos rata i moralnosti? Kada odredimo taj odnos, koje konsekvencije nužno slijede u značenju odluka o sudbini rata? Je li rat legitiman oblik ljudskog djelovanja ili je nešto što mora biti prevladano? Je li rat uvijek pogrešan? Ima li situacija kada je opravdan? Može li nestati ili će uvijek biti dio ljudskog iskustva? Ima li pravednog načina da se vodi rat?

2. Pristupi etici rata

Pravo na život je najvažnije ljudsko pravo, temelj je svih drugih ljudskih prava i pripada čovjeku kao čovjeku, neovisno o njegovim karakteristikama ili zaslugama i neovisno o državi. (Dimitrijević, Paunović, 1997, 26) Ono je stoga prirodno ili „moralno“ pravo čovjeka. (Norman, 1995, 40) U savremenim demokratskim državama pravo na život ljudi se štiti i poštuje, i njegovo kršenje se

zakonski sankcioniše: zabranjeno je ubiti drugog čovjeka. Ne samo pravna, nego i moralna osuda prati čin ubistva.

Međutim, u ratu ne važi zabrana ubijanja. Rat je anomalija: „normalni“ stav ljudi u društvu je da je ubijanje loše, zbog čega i postoje moralni problemi kao što su eutanazija, abortus i smrtna kazna. (ibidem, 38-39) Je li rat stanje u kojem svi obziri prestaju i „zakoni šute“? Prema jednom od pristupa moralnom problemu rata, prema „realistima“, upravo je to slučaj. Kao bitno drugačije stanje od stanja mira rat ne počiva na pravilima: „*u ljubavi i ratu sve je dozvoljeno*“. (Walzer, 2006, 3) Jedan od predstavnika realizma, Carl von Clausewitz, koji je dao poznatu definiciju rata kao „nastavljanja politike drugim sredstvima“ smatra da u ratu nema mjesta obziru: „Dobrodušni ljudi mogu naravno misliti da postoji neki ingeniozan način da se razoruža ili porazi protivnik bez prevelikog krvoprolića i mogu to zamišljati kao istinski cilj umijeća rata. Iako lijepo zvuči, takvo razmišljanje je pogrešno: rat je tako opasan posao da su greške koje proizlaze iz dobrote najgore.“ (Clausewitz, 2007, 13-14) Budući da smatraju da pravila ne važe, prema realistima postupke u ratu nije moguće osuditi, oni su „vanmoralni“.

S druge strane, „pacifisti“ smatraju da su potupci u ratu „nemoralni“, da je ubijanje u ratu jednako moralno pogrešno kao i ubijanje u stanju mira. (Norman, 1995, 38) Pacifizam, dakle, je etika rata koja rat u svim okolnostima smatra neprihvatljivim. Međutim, postoji i „srednji put“ između dvije navedene pozicije, a to je teorija pravednog rata. (Orend, 2006, 5) Za razliku od pacifizma, teorija pravednog rata kao oblik etike rata ne osuđuje sve ratove, već samo one „nepravedne“, a ti su oni koji nisu u skladu sa određenim setom pravila rata. Neki ratovi su tako proglašeni kao pravedni, čak „moralni“. U tvrđenju da u ratu ipak važe neka pravila, premda drugačija od onih u stanju mira, vidi se razlika realizma i pristupa teorije pravednog rata. (Walzer, 2004, 14)

3. Teorija pravednog rata

Mnoštvo je različitih formulacija teorije pravednog rata, ali one se bave istim problemima, koriste iste pojmove i imaju isti cilj: doći do skupa pravila koji omogućava da rat bude moralno regulirana aktivnost. (ibidem, 22) Od svojih početka teorija pravednog rata

korištena je za svrhu legitimacije i opravdanja vođenih ratova, ali i zbog njihove kritike. (Orend, 2006, 16) Tako se u okviru teorija pravednog rata osvajački ratovi, ratovi zbog povećanja ekonomske i političke moći, teroristički napadi i sl. uglavnom smatraju nepravednim. (Walzer, 2004, xi) Neki oblik etike rata je postojao u svim velikim civilizacijama, ona postoji i u svetim spisima (Stari i Novi Zavjet, Bhagavad Gita, Kur'an i dr.). (Orend, 2006, 9) Ljudi su od davnina raspolagali idejama o tome kako rat treba da se vodi, tako Sun Tzu-ov spis *Umijeće ratovanja* za koji se smatra da je nastao u 4. stoljeću p.n.e., pored praktičnih savjeta za vođenje rata, također sadrži i etiku rata. Primjerice, Sun Tzu smatra da vojskovođa treba posjedovati određene vrline među kojima je i dobronamjernost (Tzu, 1994, 167), i da se životi vojnika ne smiju rizikovati njihovim slanjem u rat u kojem pobjeda nije izgledna. (ibidem, 228)

Teorija pravednog rata je sekularna teorija, mišljenje o etičkim aspektima rata bez upućivanja na Boga ili svete spise, premda je u svojim počecima bila povezana sa katoličkim učenjem. (Orend, 2006, 10) Augustinu se često pripisuje da je sam osnivač teorije pravednog rata, što neki

smatraju pretjeranim budući da se tako umanjuju grčko-rimski doprinosi poput Aristotelovog, Ciceronovog i dr. (ibidem, 12). Ideje i koncepti teorije pravednog rata su našle svoj izraz u međunarodnim ugovorima, sporazumima i konvencijama koji reguliraju oružane sukobe među državama i čine mogućim kažnjavanje ratnih zločina. U situacijama oružanog sukoba danas se primjenjuju međunarodno humanitarno pravo i međunarodno pravo ljudskih prava koji „dijele cilj zaštite svih osoba i zasnovani su na principima poštovanja života, dobrobiti i ljudskog dostojanstva osobe. (UN, 2011, 7) Međunarodno humanitarno pravo uspostavlja pravila oružanog sukoba koja se odnose na zaštitu civila i vojnika, ograničavanje upotrebe nasilja te „restrikcije sredstva i metoda ratovanja“, a određena su na temelju dokumenata poput Haških i Ženevskih konvencija. (ibidem, 12)

Moralna pravila u ratu koja uspostavlja teorija pravednog rata ograničavaju, između ostalog, koga je dozvoljeno ubiti i kojim sredstvima. Temeljne dvije vrste moralnih pravila u ratu su pravila u pogledu a) razloga za ratovanje i b) vođenja rata. Na temelju prvih je moguće reći da je rat pravedan ili nepravedan, a na temelju pravila

druge vrste da li se vodi pravedno ili nepravedno. Premda se u nekim njenim oblicima govori i o pravilima koja reguliraju postupanje država po završetku rada (*jus post bellum*), teorija pravednog rata tradicionalno ima dva dijela: „*jus ad bellum* (tiče se pravila koji određuju kada je pravedno stupiti u rat) i *jus in bello* (tiče se pravila koja određuju kako je pravedno voditi rat, nakon što je počeo).“ (Orend, 2006, 10) Pravila koja se obično nalaze u *jus ad bellum* dijelu teorije pravednog rata su sljedeća: rat mora imati opravdan razlog (npr. „loše djelo“ neke druge države), može ga objaviti samo legitiman politički autoritet, rat mora biti zvanično objavljen sa saopštenjem pravog razloga ili namjere ratovanja, šteta koju će rat proizvesti ne smije biti veća od štete koja se ratom namjerava ispraviti, rat može biti opcija samo ako postoji šansa uspjeha i rat mora biti posljednja opcija ili svi drugi načini da se problem riješi moraju biti oprobani i pokazati se kao neuspješni. (Frowe, Lang, 2014, xiv) S druge strane, jedan od glavnih zahtjeva *jus in bello* je "zahtjev diskriminacije" prema kojem je dozvoljeno ubiti samo vojnike, one koje sudjeluju u borbi, a ne civile. (ibidem) Iako je imunitet civila jedan od temeljnih principa teorije

pravednog rata, on ipak nije apsolutni princip što pokazuje Michael Walzer koji izlaže kritičku rekonstrukciju teorije pravednog rata razmatranjem slučajeva tzv. “vrhovne hitnosti” (engl. „*supreme emergency*“) ili slučajeva u ratu u kojima je zajednica u velikoj opasnosti. U takvim slučajevim, pred katastrofom, dozvoljeno je činiti sve što je nužno da je izbjegnemo, smatra Walzer. (Walzer, 2004, 40) Nestanak zajednice ne znači samo nestanak ljudi koji je čine, nego znači i nestanak jednog načina života, predstavlja gubitak čija prijetnja dozvoljava da se prekorače moralne granice, dok to nije dozvoljeno pojedinačnom vojniku čiju smrt nadživljavaju život i vrijednosti zajednice kojih se pridržava. (ibidem, 43) On, dakle, smatra da se moralni zahtjevi rata mogu prenebregnuti samo onda kada su sami dovedeni u pitanje i mogućnost izumiranja, a sve dok postoje, nužno je da ih se pojedinci pridržavaju.³

³ Walzer uočava da ovakvo stajalište ima smisla samo iz komunitarističke perspektive, ali ne i iz liberalne gdje država postoji kao neutralni okvir koji omogućava individuama „da ostvaruju svoje verzije dobrog života. (Walzer, 2004, 44) Walzer, zajedno sa Sandelom, MacIntyreom, Taylorom i dr. je komunitarista, dok su među liberalima Rawls, Dworkin, Nagel, Scanlon i dr. Oni se razlikuju prema tome da li primat daju kolektivnom dobru ili individualnim pravima i slobodi. Prikaz i glavne crte debate liberala i

4. Ubijanje i problem opravdanja

Rat je zlo i podrazumijeva brojne ljudske žrtve, sakaćenje ljudi, uništenje gradova i kultura. S obzirom na to da se tiče prakse ubijanja, svaki pokušaj da se rat učini prihvatljivim traži da se to ubijanje i očito zlo na neki način opravdaju. Zbog toga što ratovi podrazumijevaju ono što se normalno smatra pogrešnim, u osnovi svakog rata leži zahtjev za legitimacijom: mora postojati nešto što rat čini moralno podnošljivim. Tako je, primjerice, Machiavelli tvrdio da dobar cilj može opravdati svireposti u ratu. (Makijaveli, 2005, 83) Slično, realisti rat opravdavaju pozivajući se na brutalnost ljudske prirode i nužnost nasilja, te objašnjavajući ga kao stanje bezakonja. (Walzer, 2006, 4) Potreba za opravdanjem rata se vidi i na primjeru funkcije propagande u ratovanju. Za razliku od mišljenja da propaganda ima ulogu promjene i usađivanja stavova kod ljudi, neki smatraju da je funkcija propagande upravo samoopravdanje ili opravdanje već postojećih vrijednosti, stavova i ponašanja kod pojedinaca: „Propaganda ne mijenja iznenada i dramatično mišljenja i

komunitarista daje Taylorov tekst *Cross-purposes: the liberal-communitarian debate*. (Matavers, Pike, 2003, 195-196).

predodžbe masa, nego zapravo pomaže da se legitimiraju već postojeća i razvijena stajališta... U vremenu nasilnog sukoba ljudi masovne medije ne čitaju i slušaju samo radi dobivanja pouzdanih informacija, nego prvenstveno radi toga da potvrde neko čvrsto uvjerenje (u pravičnost svoje stvari) i da nađu društveni dokaz za valjanost tog uvjerenja.“ (Malešević, 2011, 223)

Teorija pravednog rata se također često razumijeva kao mehanizam opravdanja rata. Ona se kritikuje kao apologija koja označavajući neke ratove „pravednim“ čini rat prihvatljivim. U osnovi te teorije je gledište na rat kao moralno neutralan događaj koji može, ukoliko je u skladu sa pravilima, biti moralno ispravan ili moralno pogrešan. Međutim, tretirati rat kao moralno neutralan po sebi znači propust da se uvidi da je rat intrinzično zlo: rat je uvijek nepravedan. (Chan, 2012, 67) Teorija pravednog rata je dvostruko problematična: u praktičnom smislu problem je njena „permisivnost“ koja počiva na neuviđanju prave prirode rata, u teorijskom smislu njena načela nisu apsolutna i podložna su zlouporabi. (ibidem, 87) Kao što smo pokazali na primjeru Walzerovog razumijevanja slučajeva „*supreme emergency*“ imunitet civila ne važi

apsolutno. K tome nijedan rat se nije vodio tako da su pošteđeni svi neborci, i svaki rat oštećuje civile bar posredno: narušava se njihova sredina, ishrana, mogućnosti obrazovanja i slično. (ibidem, 34) Osim toga, napadanje drugih država se često "lažno maskira kao samoodbrana", a problem sa ratom kao „zadnjom opcijom“ je u tome što je teško odrediti da su se sve druge metode oprobale, te u tome što se na rat prelako odlučuje, što su primjeri problema sa važenjem i zloupotrebom principa teorije pravednog rata. (ibidem, 53-55)

5. Nenasilje i prevladavanje rata

Walzer o alternativni ratu, o nenasilnoj odbrani („rat bez oružja“) koja se temelji na građanskoj neposlušnosti i nekooperaciji kao sredstvima preobrazbe sukoba u političku borbu i pobjede agresora, tvrdi da ima smisla samo ukoliko se agresor pridržava pravila rata, posebno pravila o imunitetu civila, budući da počiva na pretpostavci da su kazne zatvora i novčane kazne jedine koje bi okupator upotrijebio. (Walzer, 2006, 331) Ukoliko su sredstva kojima se hoće slomiti otpor nasilna, onda

nenasilje prema drugima poprima oblik nasilja prema sebi. (ibidem, 332) On smatra da je, prema tome, uslov mogućnosti transformacije rata u politički sukob upravo ograničavanje rata pravilima: ono je „početak mira“. (ibidem, 335)

One koji u pogledu u ubijanja civila u slučajevima „vrhovne hitnosti“ smatraju da su ljudska prava granica koja se ni u kojem slučaju ne smije prekoračiti Walzer naziva „apsolutistima“, a njihova maksima je da pod svim okolnostima treba biti pravedan, čak i ako se „nebo ruši“: *fiat justitia, ruat caelum*. (Walzer, 2004, 36) Međutim, Walzer smatra da je ta pozicija neadekvatna: „Kako možemo, sa našim principima i zabranama, stajati pored i gledati destrukciju moralnog svijeta u kojem ti principi i zabrane imaju svoje važenje? Kako možemo mi, protivnici ubistva, ne suprotstaviti se praksi masovnog ubijanja - čak i ako otpor traži, kako glasi fraza, da isprljamo naše ruke (to jeste, da sami postanemo ubice)?“ (ibidem, 37)

Ovakva shvatanja, shvatanja koja rat opravdavaju mogućnošću mira i nasilje sprječavanjem većeg nasilja čine se paradoksalnim, budući da predlažu borbu onim sredstvima protiv kojih se borimo, borbu ratom protiv rata.

Tako je Kant, uviđajući problem sa navedenim razmišljanjem, nasilni otpor volji zakonodavca koji postupa tiranski smatrao zločinom: on ne može biti opravdan jer razara samu ustavnost i uništava „jedino stanje u kojem bi uopće ljudi mogli biti u posjedu prava“. (Kant, 2000, 83) Gandhi je isticao da postoji veza sredstava i ciljeva, i da se loša sredstva ne mogu opravdati plemenitim ciljevima: „Ne mogu postići rezultate koji slijede iz obožavanja Boga klanjajući se Sotoni.“ (Gandhi, Kripalani, 1969, 82)

Neki teoretičari rata, poput Clausewitza, nisu razmatrali mogućnost prevladavanja rata. (Gallie, 2008, 63) Walzer je pred prigovorom da je sredstvo tolerisanja rata teoriju pravednog rata branio kao način da se unese neka vrsta reda u neizbježnu i kaotičnu situaciju: „Samo zato što nema izlaza iz pakla, može se reći, radili smo na tome da stvorimo svijet pravila unutar njega.“ (Walzer, 2006, 47) Pacifistička pozicija ne prihvata to rješenje i u tome je njena prednost: izlaza iz pakla mora biti, samo pod tom pretpostavkom rat se može apsolutno osuđivati i pokušati ukinuti. Ukoliko izlaz ne bi bio moguć, rat bi se naprosto morao prihvatiti, kao činjenica ljudskog

individualnog i društvenog postojanja, a prihvatiti rat znači prihvatiti i dozvoliti zlo. Prevladati rat kao način ljudskog suodnošenja traži pacifistički, nenasilni pristup. Dobro koje proizlazi iz nasilja je samo kratkotrajno, a dugoročno nužno služi perpetuiranju nasilja u budućnosti. (Gandhi, Kripalani, 1969, 95) Samo nenasilna borba može rezultirati mirom, ili, riječima Bertranda Russella: „put milosti je put sreće za sve.“⁴

6. Zaključak

Bavili smo se problemom moralnosti rata ili problemom etičkih pristupa ratu. Temeljni problem rada bila je mogućnost „pravednog rata“ kao rata koji bi bio u skladu sa principima i pravilima teorije pravednog rata. Zaključak do kojeg smo stigli je da rat nikada ne može biti pravedan. „Pravedan rat“ je oksimoron. Rat se temelji na ubijanju i kršenju temeljnih ljudskih prava. Diskurs koji oslovljava ratove pravednim ili moralnim neizbježno otvara vrata mogućnostima novih sukoba i novih ljudskih

⁴ Russell, B. *The Ethics of War*. International Journal of Ethics, Vol. 25 No. 2 (January, 1915), 127-142. (www.fair-use.org/international-journal-of-ethics/1915/01/the-ethics-of-war).

žrtava. Ako postoje pravila, igra može početi. Put nenasilja je jedini put kojim se može prevladati zlo koje je rat. Pacifizam, apsolutna moralna i zakonska osuda rata, je jedini etički pristup ratu koji nas može odvesti do mirne, humane, konstruktivne i dostojanstvene koegzistencije, posebno u vremenu u kojem su stvorene nove i hiperdestruktivne mogućnosti ratovanja. U određenom smislu, pacifizam je optimizam jer čovjeka razumijeva kao sposobnog za mir. Odbaciti ga kao naivnog znači unaprijed odustati i pristati na dato. Dok realizam prihvata zlo, a teorija pravednog rata pravi kompromis sa njim, pacifizam ga odlučno odbija. Pacifizam je izraz vjere u čovjeka i njegove mogućnosti za dobro, a ta vjera je, ako se imaju u vidu sve nečovječne, anihilirajuće i destruktivne konsekvencije rata, nužna i ljudska je zadaća.

Literatura:

- Chan, D. K. (2012) *Beyond Just War: A Virtue Ethics Approach*. New York: Palgrave Macmillan.
- Dimitrijević, V., Paunović, M. (1997) *Ljudska prava: udžbenik*. Beograd: Dosije.
- Frowe, H., Lang, G. (2014) *How we fight: Ethics in War*. Oxford: Oxford University Press.
- Gallie, W. B. (2008) *Philosophers of peace and war: Kant, Clausewitz, Marx, Engels and Tolstoy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gandhi, M., Kripalani, K. (1969), *All men are brothers: life and thoughts of Mahatma Gandhi as told in his own words*. Laussane: Unesco.
- Kant, I. (2000) *Pravno-politički spisi*. Zagreb: Politička kultura.
- Malešević, S. (2011) *Sociologija rata*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Makijaveli, N. (2005) *Vladalac*. Beograd: IP Knjiga.

- Matravers, D., Pike, J. (2003) *Debates in Contemporary Political Philosophy: An Anthology*. London: Routledge.
- Norman, R. (1995) *Ethics, Killing and War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Orend, B. (2006) *The morality of War*. Toronto: Broadview press.
- Tzu, S. (1994) *The Art of War*. New York: Barnes & Noble.
- United Nations (2011) *International legal protection of human rights in armed conflict*. New York: United Nations.
- von Clausewitz, C. (2007) *On War*. Oxford: Oxford University Press.
- Walzer, M. (2004) *Arguing about war*. New Haven: Yale University Press.
- Walzer, M. (2006) *Just and Unjust Wars: A Moral Argument With Historical Illustrations*. New York: Basic Books.
- Russell, B. *The Ethics of War*. International Journal of Ethics, Vol. 25 No. 2 (January, 1915), 127-142. (www.fair-use.org/international-journal-

[of-ethics/1915/01/the-ethics-of-war](#)) pristupljeno:

12. 11. 2019.